

BIZALOM ÉS SZABADSÁG – VASZILIJ GROSSZMAN

PAVLOVITS TAMÁS

„Hisz a szabadság az élet, és a szabadságot
legyőzve Sztálin megölte az életet.”

Vaszilij Grosszman: *Panta rhei*

„S turm valamikor utolsó éves egyetemistaként azt találta mondani egy szemináriumi társának: – Egyszerűen olvashatatlan. Émelyítő és dög unalom – és földhöz vágta a *Pravda* aznapi számát. De alighogy kimondta, elfogta a félelem. Felemelte az újságot, lerázta, arcán elképesztő alávaló mosoly jelent meg. Még évek múltán is előtötte a forróság, amikor ez a kutyahűségű mosoly az eszébe jutott. Néhány nap múlva lelkes szavakkal odanyújtotta ugyanannak a kollégájának a *Pravdát*: – Olvasd el ezt a vezércikket, Grisa, remekül van megírva. – Szegény Vitya, bejeditél – jegyezte meg a kollégája szánakozón. – Azt hitted feljelenetek?” (341-342). Viktor Pavlovics Sturm orosz atomfizikus Vaszilij Grosszman *Élet és sors* (Budapest, Európa, 2012. Ford. Soproni András) című regényének egyik főszereplője. Őszinte, és egyben szenvedélyes alkat, akit gyakran elragadnak indulatai, és kimondja, amit gondol. Ez a rövid részlet a sztálini totális diktatúra korszakának atmoszféráját megidézve az emberek közötti mindennapi kommunikáció egy sajátos válságtünetét mutatja fel. Az ember soha nem lehet biztos benne, hogy a másik nem jelenti fel, ezért mindenki érdeke, hogy önkontrollt gyakoroljon, azaz vigyázzon a szájára. Ez a helyzet az emberek közötti természetes bizalom deficitjének eredménye. Grosszman különleges érzékenységgel ábrázolja regényében, miként forgácsolják szét a diktatórikus viszonyok az individuumok morális integritását. Segítségünkre szolgál akkor is, amikor a bizalom és a szabadság viszonyát vizsgáljuk, és arra a kérdésre keressük a választ, miként függ össze a közösség tagjainak egymás iránt tanúsított bizalma a közösségben érvényesülő szabadsággal.

A bizalomnak többféle formája van. Értelmezhetjük gazdasági, politikai és etikai szempontból. A bizalom a gazdaság működésének egyik feltétele. Többen kimutatták, hogy a szerződés megkötéséhez nem elegendő az állami garancia, szükséges hozzá valamilyen, a szerződést megelőző elem, ami a szerződés értelmét létrehozza. Ez pedig nem más, mint a bizalom abban, hogy a másik félben megvan a szándék a szerződés betartására (Durkheim, Fukuyama). Politikai értelemben a bizalom szintén a szerződés eszméjéhez kötődik, de

nem a gazdasági szereplők tevékenységét koordináló szerződésekéhez, hanem az államhatalmat konstituáló társadalmi szerződéshez. A kontraktualisták szerint az eredeti szerződés szintén feltételezi a bizalmat az államhatalommal szemben arra vonatkozóan, hogy az betartja a szerződést, és nem él vissza a szerződés által ráruházott hatalommal (Hobbes, Locke). Az etikai értelemben vett bizalom különbözik e kettőtől, amennyiben az interperszonális viszonyokra vonatkozik, szigorú értelemben véve a gazdasági és politikai viszonyoktól függetlenül. Az etikai bizalom elsősorban a magánszférát jellemzi megelőzve a gazdasági és a politikai bizalmi formákat. A bizalom fogalmkörébe ugyanakkor csak bizonyos erőszakkal lehet bevezetni e megkülönböztetéseket, hiszen ezek szorosan összefüggnek egymással. A politika és a gazdaság terén értelmezett bizalomnak éppúgy van interperszonális vonatkozása, mint fordítva: az etikai bizalom sem függetleníthető a politikai és gazdasági következményektől. Szokás például az emberek egymás iránt tanúsított interperszonális bizalmáról beszélni akkor is, amikor elsősorban nem tisztán morális cselekvőként, hanem egy-egy társadalmilag meghatározott tevékenység képviselőjeként kerülnek egymással kapcsolatba: egy beteg egy orvossal, egy gépkocsitulajdonos az autószerelővel. A segítségre szoruló fél akkor tudja elfogadni a másik segítségét, ha bízik a másik szakértelmében. Ám a szakértelemben vetett bizalom inkább tartozik a gazdasági, mint a személyes etikai szférához. Most tehát a bizalomnak csupán egyetlen, jól meghatározható formája foglalkoztat: az emberek közötti természetes etikai bizalom, amely a maga közvetlenségében mentes a gazdasági érdektől és hasznosságtól.

Az a kiindulópontom, hogy minden szabad közösség feltételezi az őt alkotó individuumok egymás iránt tanúsított etikai bizalmát. Azt állítom, hogy ahhoz, hogy egy közösség tagjai szabadon, őszintén és spontán módon megvitathassák egymással az őket foglalkoztató magán- vagy közügyeiket, tehát ahhoz, hogy eszmét cseréljenek és beszélgessenek, etikai bizalom szükséges. Ez az érdektelen bizalom, amely a szabad és spontán beszélgetések alapját képezi, erősebb formában is megjelenhet. Ilyen erősebb bizalom szükséges ahhoz, hogy barátságok szövődjenek és fennmaradjanak, hogy a házastársakon ne hatalmasodjon el a féltékenység, és hogy őszinte, meghitt légkör uralkodjon a családokon belül. Ennek az etikai bizalomnak a természetét vizsgálva egy viszonylag egyszerű kérdésre keresem a választ: mi történik abban a közösségben, amelyben ezt a fajta etikai bizalmat a hatalom erodálja. Egészen pontosan milyen módon képes ezt a fajta etikai bizalmat a hatalom kikezdeni? Milyen eszközökkel tudja elérni a hatalom, hogy az emberek ne bízzanak egymásban, ne cseréljenek spontán módon eszmét a magán és közügyekről, és, ezen túlmenően, miként képes elérni, hogy sem az ismeretlenek, sem az ismerősök, sem a rokonok, sem a barátok, sem a házastársak, sem a családtagok,

ne érezzék az egymás iránti természetes bizalmat? E kérdések megválaszolásához Vaszilij Grosszman *Élet és sors* című regényét hívom tehát segítségül. Amellett fogok érvelni, hogy (1) az emberek közötti etikai bizalom természetes és elsődleges a bizalmatlansággal szemben, (2) az emberek közötti bizalom feltételezi a szabadságot, (3) az emberek közötti bizalom vagy bizalmatlanság egy adott közösségben uralkodó szabadság indikátora.

1. BIZALOM

A modern politikai közösségek természetes állapota a szabadság. Már a kora újkorban, amikor a szabadság a politikai gondolkodás egyik kulcsfogalmává vált, számos gondolkodó rámutatott arra, hogy a közösségen belül mindig nagyobb a szabadság, mint azon kívül: „Az az ember, akit az ész vezet, inkább szabad az államban, ahol közös határozat szerint él, mint a magányosságban, ahol csak önmagának engedelmeskedik” (Spinoza: *Etika*, IV. rész, 73. tétel). A közösség szervezete hatalmat és hatalmi viszonyokat feltételez. Foucault óta tudjuk, hogy a hatalom egy közösségben nemcsak centrális jellegű, hanem szétszórt, és szinte áttekinthetetlenül hatja át a közösség minden apró részletét. A hatalmi viszonyok a csoportdinamika folytán állandó változásban vannak, és a közösség tagjainak egymáshoz való kapcsolatát mindig igen összetett hatalmi viszonyok határozzák meg. Egy közösség szervezetét alkotó és fenntartó centrális hatalmat azonban megkülönbözteti a közösség belső viszonyait jellemző decentrált hatalomtól az, hogy erősebb, és hogy alapvető funkciója a közösség koherenciájának fenntartása. A jól működő hatalom feladata tehát a közösség fennmaradásának és szabadságának biztosítása. Egy jól működő közösségben ugyanakkor természetes jelenség az emberek egymás iránt tanúsított etikai bizalma. Ha a hatalom olyan módon hat egy közösségre, hogy az emberek elveszítik természetes bizalmukat egymás iránt, a közösségen belül a szabadság mértéke csökken, és az alávetettség nő.

Fukuyama fontos tézise, hogy a társadalomban érvényesülő bizalmi viszonyokat különböző erősségi szintek jellemzik, és hogy minden társadalom bizalmi szintje meghatározható (*Bizalom*, Budapest, Európa, 2007). Ő elsősorban a gazdasági szereplők egymás iránti bizalmi szintjére gondol. Ennek analógiájára állítható, hogy egy társadalom etikai bizalmi szintje is elhelyezhető egy erősségi skálán, azaz emelkedhet és csökkenhet, és a bizalom növekedésének és csökkenésének a tendenciáit a társadalom tagjai szükségképpen érzékelik. Minden szabad társadalmat jellemez egyfajta etikai bizalmi szint, amely a társadalomban fennálló szabadság mértékével egyenesen arányos. Minél nagyobb a szabadság, annál nagyobb az emberek egymás iránti bizalma, és minél kisebb a szabadság, annál kevesebb bizalmat éreznek egymás iránt.

Az etikai bizalom tág meghatározására a következőt javaslom: a bizalom etikai értelemben hit abban, hogy a másik ember nem viseltetik rosszakarattal irántam. Ezt a szó latin etimológiája is megerősíti: a *confidentia* a *fides*, azaz hit kifejezést tartalmazza, amely már önmagában is rendelkezik a bizalom jelentéssel. A bizalom tehát hit, azaz olyan meggyőződés, amelyre nincsen végső garancia. A másik fél részéről megnyilvánuló ismétlődő jóakarát természetesen erősíti a másikba vetett bizalmamat, de mivel a másik ember szabad lény, ezért sosem lehetek végérvényesen bizonyos abban, hogy nem fordul ellenem, nem akar nekem rosszat, nem árul el. A bizalmat mint hitet tehát a másik ember szabadsága konstituálja, hiszen szabadsága folytán a másik ember képes a tettetésre, a színlelésre, a hazugságra, ám éppúgy lehet őszinte, jóhiszemű és jóakarátú irántam. A bizalom tehát hit abban, hogy a másik ember nem jelent veszélyt a számomra, és ezért nem kell tőle félnem.

A bizalmatlanság a bizalom ellentétének tűnik, hiszen ilyenkor a másik embert veszélyesnek látom, tartok tőle. Ez nyilvánvalóvá teszi, hogy a bizalom egyfajta félelemnélküliség, míg a bizalmatlanság összefonódik a másik embertől való félelemmel. A bizalom és a bizalmatlanság között azonban sajátos aszimmetria van, ezért a bizalmatlanság nem a bizalom ellentéte, hanem annak inkább hiánya. A bizalmatlanság nem hit abban, hogy a másik ártani fog nekem, hanem annak a hitnek a hiánya, hogy a másik nem fog nekem ártani. A hit, mivel nincsen alapja, törekény valami. Egyfajta alapállást, beállítottságot, attitűdöt jelent, amely a másik ember felé irányul, és, mint ilyen, igen sérülékeny. A másik ember könnyen eljátszhatja azt: „A körültekintő okosság azt követeli, hogy sose bízunk meg teljesen azokban, akik akár csak egyszer is rászedtek már bennünket” – írja Descartes (*Elmélkedések az első filozófiáról*, Budapest, Atlantisz, 1994. 26.). A bizalmat könnyű eljátszani, de százszor nehezebb visszaszerezni. Miért állítható mégis, hogy az ember természetes beállítódása a bizalom? Hobbes felhívja a figyelmet arra, hogy a természeti állapot a bizalmatlanság állapota (Hobbes: *Leviathán*, Budapest, Kossuth, 1999. I. kötet, 167.). Természetesen, hiszen ebben az elképzelt állapotban minden ember nem csak potenciális, hanem reális veszélyforrást jelent a másikra nézve. Ezért bizalom csak társadalmi közegben alakulhat ki, ahol béke és biztonság uralkodik. Az evolúcióbiológia és az etológiai kutatások nyilvánvalóvá tették, hogy az ember közösségekben vált emberré, és ezért nem a természeti állapot, hanem a társas állapot a természetes állapota. Az ember társas lényként nem veszélyforrásként tekint közössége tagjaira, és így természeténél fogva bizalommal viseltetik a másik iránt. Ezért kell a bizalmat elsődlegesnek tekintenünk a bizalmatlansághoz képest.

Ahhoz, hogy az ember a másikkal eszmét cseréljen a magánügyeiről és a közügyekről, bizalom szükséges. Hiszen a beszéd, amely a véleményt kifejezi, elárul, leleplez és kiszolgáltat. Mivel a véleményünk a meggyőződésünk, ezért

– bizonyos értelemben – a véleményünk mi magunk vagyunk. Ám ha azt, amik és akik vagyunk spontán módon, őszintén feltárjuk, akkor pőrén mutatkozunk meg a másik előtt. Természetesen nem minden beszélgetés mély feltárkozás. Minél mélyebb, annál több bizalmat feltételez a másik iránt, hiszen annál inkább kiszolgáltatjuk magunkat. Lévinas szerint már pusztán az, hogy a másik ember, mint arc, ránk néz, kiszolgáltatja, és kiszolgáltatottá teszi őt a számunkra. Ha tehát a másik nem maszkként, hanem arcként áll elénk, már az is egyfajta bizalmat feltételez. Ha meg is szólal ebből az arcból, akkor az még nagyobb bizalmat feltételez, és annál inkább, minél őszintébbek a megnyilvánulásai. Az őszinteség kiszolgáltat: a másik embert egyfajta hatalommal ruházza fel velünk szemben. De erre csak akkor kerül sor, ha nem félünk a másiktól, ha hiszünk abban, hogy nem él vissza a bizalmunkkal, nem fordítja velünk szembe mindazt, amit megosztunk vele, ha bízunk benne, hogy nem árul el, röviden: ha nem félünk tőle. Az eszmecserehez egy közösségen belül a magánügyeinkről és a közösség dolgairól tehát bizalom szükséges. Bizalom csak közösségen belül természetes, de abban a közösségben, ahol szabadság van, mindig természetesebb, mint a bizalmatlanság.

2. VASZILIJ GROSSZMAN

Vaszilij Grosszman *Élet és sors* című regényében leír egy beszélgetést, amely igen fontos szerepet kap Viktor Pavlovics Sturm életében. A beszélgetésre a második világháború alatt 1942 során Kazanyban kerül sor, a Sztálingrádi ütközetrel egy időben. Ez volt az az időszak, amikor a német csapatok a legmesszebbre nyomultak be a Szovjetunió területére, minek következtében Moszkva egy részét is evakuálni kellett. Ennek okán a fontosabb kutatóintézeteket Kazanyba költöztették, így került Sturm is, a jeles atomfizikus egy időre családjával és munkatársaival ebbe a városba. Munka után, időnként, több régi és új ismerősével, barátjával összejöttek teázni és beszélgetni egyikőjük albérlétébe. Egy ilyen alkalommal kerül sor arra a beszélgetésre, amely egyrészt különleges szellemi és egzisztenciális élményt jelent az atomfizikus számára, másrészt hosszú éveken át megzavarja nyugalvét. A beszélgetésben öt értelmiségi vesz részt: Sturm; az ő barátja és munkatársa: Szokolov, matematikus és fizikus; ennek sógora: Magyarov, orosz történész; Sturm egyik újdonsült barátja: Karimov, tatár irodalmár és fordító; valamint a lakás főbérlője: egy Artyejev nevű vegyészmérnök. A szöveg a beszélgetést külső nézőpontból beszéli el, nem használja a „bizalom” kifejezést, de nyilvánvalóvá teszi, hogy a résztvevők természetes bizalmat tanúsítanak egymás iránt: Sturm Karimov kapcsán a következő érzéseket fogalmazza meg: „furcsa, ezzel az emberrel, akivel alig néhány hete ismerik egymást, kész olyasmiről beszélni, amiről se a feleségé-

vel, se a lányával nem beszél” (322). A leírt beszélgetés alapját a szabadság és a bizalom képezik, hiszen a beszélgetőtársak az állam működéséről vitáznak őszintén és szenvedélyesen. Kifogásolják a közelmúlt történelmének meghamisítását, a sajtószabadság hiányát, az állami bürokrácia működésének ésszerűtlenségét, a centralizált állami intézkedések gazdasági abszurditását, majd az irodalom kapcsán szóba kerülnek a humanizmus, az individualizmus, a demokrácia és a szabadság etikai-politikai kérdései. A több órán át tartó beszélgetés kiemelte őket a hétköznapiok nyomasztó közegéből: „Sturm azon kapta magát, hogy órák óta nem jut eszébe a munkája. (...) Azelőtt soha nem fordult elő vele ilyesmi, hiszen folyton a munkájára gondolt” (322). E belefeledkezést a beszélgetésbe a szabadság és a spontaneitás közege teszi lehetővé, amely feltételezi a résztvevők egymás iránti bizalmát. „Ó, az őszinte beszélgetés csodálatos, tiszta ereje, az igazság ereje!” (343). Sturm közvetlenül e beszélgetés után úgy érezte, hogy „szívét szabad emberhez méltó viták foglalkoztatták [és] csakis a keserű szabadság határozta meg a maga és a beszélgetőtársai szavait” (345). Ám ez a beszélgetés nemcsak a bizalom, a spontaneitás és a szabadság váratlan megnyilvánulása miatt válik mérőföldkévé az életében, hanem azért is, mert este, hazafelé ballagva éri az a mély intuíció, amely egy kvantummechanikai felismeréssel ajándékozza meg, azzal, amelynek köszönhetően hamarosan az ország legelismertebb és legjelentősebb fizikusává válik: „Csak ment a sötét, kihalt utcán. Egyszerre váratlan gondolata támadt. És azonnal felfogta, pillanatnyi kétely nélkül rájött, hogy a gondolata helyes. Egyszerre maga előtt látta azoknak a magfizikai jelenségeknek egy új, valószínűtlen magyarázatát, amelyeket eddig nem volt képes megmagyarázni.” (345). Sturm nemcsak megdöbben ezen a felfedezésen, de azon is elcsodálkozik, hogy éppen olyankor tesz rá szert, amikor „szívét szabad emberhez méltó viták foglalták el”, és a munkájára egyáltalán nem gondolt.

A beszélgetés befejezte és e felfedezés közötti időben azonban történik még valami. Sturm Szokolov lakását újdonsült barátjával, Karimovval, a tatár fordítóval hagyja el. „– Viktor Pavlovics – karolt belé Karimov Sturmba –, észrevetted-e hogy Magyarovnál a legártatlanabb dolog is úgy fest, mint valami általánosítás? Ez nyugtalanít. Hiszen harminchétben letartóztatták néhány hónapra, aztán kiengedték. Akkor pedig senkit nem engedtek ki. Csak úgy nem engedtek. Érti? – Értem, értem, hogynem érteném – mondta lassan Sturm. – Csak nem spicli?” (344). A beszélgetéseknek vége szakad, majd néhány héttel később Sturm találkozik Magyarovval, aki a következőt mondja neki: „Tényleg van valami jó abban, hogy abbamaradtak a gyűléseink. – Éspedig? – kérdezte Sturm. – Meg kell, hogy mondjam, az a gyanúm, hogy az öreg Karimov a szerveknek dolgozik. Érti?” (439). Mikor az első gyanúsítás a tudomására jut, Sturm még csak legyint: „Bánom is én, vigye ördög – gondolta –, legalább beszélgettünk

egy ember módjára, félelem nélkül, mindenről, ami belefér, köntörfalazás, képmutatás nélkül. Párizs megér egy misét...” (345). Az őszinte beszélgetés, amelyet a bizalom tesz lehetővé, és amely nem ismeri a félelmet, az ember természetes állapota, és igénye: a szabadság igénye ez, ami ez esetben győzelmeskedett. Ám lassanként, amint a gyanú aláássa a bizalmat, úgy jelenik meg Sturmban a félelem, és úgy értékeli át a Szokolovnál folytatott beszélgetés jelentőségét: „Ezekhez az esti beszélgetésekhez valami nyugtalanság, félelem, az elkerülhetetlen baj előérzete tapadt. Igaz, ami igaz, nagyon elkanászkodtak. Károgtak és károgtak, és lám, Sztálingrád tartja magát, a németeket megállították, az evakuáltak visszatérnek Moszkvába” (420); „Tudja, forró fejjel sok butaságot összehordtunk náluk” (439) – mondja Sturm. Amikor pedig Szokolov azt mondja neki: „Tudja Viktor Pavlovits, köztünk szólva, már nem tetszenek nekem ezek a teázások. (...) Maga is tudja jól... Ami itt folyt, nem játék. Túlságosan szabadjára engedték a nyelvünket” (425), akkor, bár nem vallja be Szokolovnak, ő is egyetért ezzel: „Hiszen őt is megijesztették ezek a találkozások, most se kívánta őket.” (425).

A beszélgetés státusza a gyanú hatására teljesen megváltozik. A beszélgetés alapja a bizalom volt: az a hit tette lehetővé, hogy a beszélgetőtársak nem jelentenek veszélyt a számukra. Ez hozza létre a szabadság légkörét, ahol a vélemények spontán módon kifejeződhetnek. Egyáltalán nem véletlen, hogy erre a beszélgetésre éppen akkor került sor, amikor az államhatalom a háborús vereségek hatására meggyengült, mivel minden erejét az előrenyomuló ellenség feltartóztatása kötötte le. Ám a spontaneitás és a szabadság légkörét, bár rövid időbeli csúszással, így is megfertőzte a gyanú. A kazanyi beszélgetés egyre veszélyesebb színben tűnik fel folyton táplálva Sturm félelemét. Amikor a háború végeztével újra megszilárdul a belső politikai hatalom, és a természettudósok körében is újra elkezdődnek a politikai letartóztatások, akkor egyenesen attól fél, hogy őt a kazanyi beszélgetés miatt fogják letartóztatni: „Lehet, hogy megint minden újrakezdődik, lehet, hogy az emberek lelke a háború után is megdermed az éjszakai léptektől, gépkocsitülköléstől? Milyen nehéz összeegyeztetni a szabadságért vívott háborút ezzel a... Igen, igen, kár volt annyit fecsegni Kazanyban” (557-558).

3. SZABADSÁG

A bizalom a másik ember veszélytelenségébe vetett hit, amelyet nem alapoz meg bizonyosság. Ez a hit a másik ember felé irányuló sajátos látásmódot teremt: a másik embert őszintének látjuk, arcként és nem maszkként áll előttünk. Ez a látásmód, főként, ha kölcsönös, egy sajátos interperszonális teret határoz meg, olyan teret, amelyben a spontán eszmecsere zajlik. Nevez-

zük ezt a szabadság vagy a bizalom terének. Ez a tér rendkívül sérülékeny. Sérülékenysége abból fakad, hogy hit alapozza meg, azaz lényegében nincsen alapja. Mivel csupán egy hit biztosítja a létét, ezért egyetlen, a tartalmával ellenétes feltételezés vagy hipotézis is képes megrendíteni. A feltételezés kevesebb, mint a hit, hiszen nem járul hozzá meggyőződés, mint a hithez. A bizalommal mint hittel szembeni feltételezés a gyanú. A gyanúhoz nem kell semmiféle bizonyosság, elég, ha valahonnan felmerül.

A kérdésünk mármost így hangzik: hogyan lehetséges kívülről észrevétlenül behatolni abba az interperszonális térbe, amelyet a bizalom konstituál, és amely természetesen épül fel a közösség tagjai között? Mivel az érdekel bennünket, miként lehet a bizalom terét *kívülről* tönkretenni, ezért eltekintünk azoktól az esetektől, amikor a másik ember maga játssza el azt olyan magatartást tanúsítva, amely jelzi: nem méltó a bizalomra. Ez utóbbi esetben a félelem megalapozottá válik, azaz nem csupán egy feltételezésen alapul, és, mint már mondtuk, ettől nehéz megszabadulni. A kérdésünk arra vonatkozik, miként vész el emberek között a bizalom anélkül, hogy a beszélgetésben résztvevők bármiféle veszélyességre utaló magatartást tanúsítanának. Miként Grosszman szövegében is lényeges mozzanat, hogy sem Karimovról, sem Magyarovról nem igazolódik a későbbiekben, hogy a politikai titkosrendőrségnek dolgozna. A válasz az eddigiek alapján egyértelmű: annak hipotézisét kell megteremteni a közösség tagjaiban, hogy a másik ember reális veszélyforrás a számukra. A veszélyt a spontán beszélgetésben kifejeződő, vélemények és meggyőzések formáját öltő mentális tartalmak hordozhatják. Attól fogva, hogy megszületik a hipotézis: a másik ember veszélyes, hirtelen nem lesz mindegy, mi hangzik el egy beszélgetésben. Mi szükséges ahhoz, hogy ez a helyzet előálljon? Legalább két dolog: egy, a beszélgetéshez képest külső norma, és valamilyen, a norma betartását ellenőrző végrehajtó hatalom. Az, hogy mi hangzik el egy beszélgetésben, abban az esetben nem mindegy, ha a hatalom felállít egy normát, azaz tilalmat arra vonatkozóan, miről szabad és miről nem szabad beszélni. Ez többnyire a hatalom kritikájának tilalmát jelenti. Ez azonban önmagában még nem elegendő a bizalom terének erodálásához. Hiszen, ha az emberek nem tekintik a másikat reális veszélyforrásnak, akkor nincsen akadálya, hogy közösen sértsék meg a külső tilalmakat. Szükséges tehát egy végrehajtó hatalom is, amely érvényt szerez a normának. Ennek leghatékonyabb módja ama hipotézis felállítása, miszerint a közösség bármely tagja behelyettesíthető a hatalommal. E feltételezés tartalma, hogy a másik ember nem arcként, hanem maszkként áll előttem, jelenléte nem őszinte, hanem hazug és tettető, tekintetéből nem ő maga, hanem a hatalom tekint rám. Ez esetben, mivel nem teljesen mindegy, mi hangzik el egy beszélgetésben, és mivel a véleményem szabad kifejezésével valójában szankcionál-

hatóvá válok, a másik embert hatalommal ruházom fel magammal szemben, és ily módon a másik veszélyessé válik rám nézve. Ha a másiktól tartanom kell, akkor nem bízom benne többé, és semmit nem osztok meg vele, hogy a visszaélést elkerüljem.

A bizalom terének megtöréséhez kell tehát egy norma, valamint a másik ember és a hatalom felcserélhetőségére vonatkozó hipotézis. Mindkettő kívülről érkezik. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a második redukálható az elsőre. Hiszen minden közösségnek vannak olyan tagjai, akik személyes érdekeikből kifolyólag előrébbvalónak tartják a hatalomnak való megfelelést, mint a szabadsághoz való hűséget. Ezért a bizalom terének megtöréséhez már az is elegendőnek látszik, hogy a hatalom, nárcizmusából kifolyólag, felállítsa saját kritikájának tilalmát. A bizalom tere a szabadság tere, és ez a tér, mivel hitre épül, sérülékeny. Mivel a bizalom elsődleges a bizalmatlansághoz képest, ha a hatalom nem avatkozik be kívülről, akkor a közösségeket a bizalom terének spontán felépülése jellemzi. Ebből következik, hogy a bizalom minden közösségen belül a szabadság indikátora.

A közösséget tekintve a bizalom interperszonális tere sérülékenynek mutatkozik, amelyet a hatalom könnyen romba dönthet. Ám ha ennél erősebb interperszonális viszonyokra tekintünk, ott erősebb bizalmi teret találunk. Erősebben bízom abban, hogy a barátaim, a feleségem vagy a családtagjaim nem árulnak el, mint abban, hogy a közösségem többi tagja nem akar nekem ártani. Grosszman regénye arról tanúskodik, hogy a fent elemzett eljárással a hatalom nemcsak a spontán beszélgetéseket lehetővé tevő bizalmi tereket képes kikezdeni, hanem képes az erősebb bizalmi viszonyokat is tönkretenni. Képes a közösség tagjait a bizalom végső felszámolásával, egymással semmilyen őszinte és spontán viszonyban nem álló zárt egyedekké gyúrni. A sztálini Szovjetunióban megtörténtek olyan esetek, amikor egyeseket saját gyermekük jelentett fel. A bizalom minden közösségben a szabadság indikátora. A legerősebb bizalmi viszonyok kikezdésével a hatalom végérvényesen felszámolja a szabadságot.

Egy, a letartóztatástól ártettegett éjszaka után így beszél Sturmhoz a felesége: „Nem mondhatok el neked mindent, de az Isten szerelmére, hallod, egy szót se senkinek. Rettenetes korban élünk, Viktor, nem fogsz fel semmit. Jegyezd meg, Viktor, senkinek egy szót sem... És Viktor Pavlovicsban felidéződik egy olyan ember áthatolhatatlan gyötrődő tekintete, akit gyerekkora óta ismer, és nem a szavai miatt fogja el a félelem, hanem attól, amit a régi barát nem mond ki, attól, hogy Viktor Pavlovics nem tudja rászánni magát, hogy egyenesen feltegye a kérdést: 'Ügynök vagy? Be szoktak hívatni?'” (343)